

45. Трудовые школы // Российский образовательный портал. – URL=http://museum.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=12957&ob_no=12959.
46. Цели обучения математике // Столяр А.А. Педагогика математики: Учебное пособие для студ. физ.-мат. фак. пед. ин-тов.– Изд. 3-е, пер. и доп.– Мн.: Вышэйшая школа, 1986.– С. 24-25.
47. Шохор-Троцкий С. И. Методика арифметики для учителей средних учебных заведений. – СПб.: Б. Изд., 1916. – 156 с.
48. Эрнъ Ф.А. Очерки по методикѣ арифметики. – Изд. 2-е. – Рига: Книгоизд-во Ф.И.Трескиной, 1915. – 188 с.

УДК 371.4 : 37.017.4 (092)

ОСНОВНІ ІДЕЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА-МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Марушкевич А.А., д. пед. н., професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні ідеї науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка-митрополита Іларіона, які стосуються методології наукового пошуку, забезпечення навчально-виховного процесу, формування особистості громадянина України, управління навчальним закладом тощо. Розкриваються перспективні напрями реалізації ідей.

Ключові слова: науково-педагогічна спадщина, система, методологія, рідномовна освіта, добір кадрів, самоудосконалення, концепція.

Марушкевич А.А. ОСНОВНЫЕ ИДЕИ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ИВАНА ОГИЕНКО-МИТРОПОЛИТА ИЛЛАРИОНА / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина.

Рассматриваются основные идеи научно-педагогического наследия Ивана Огиенко-митрополита Иллариона, касающиеся методологии научного поиска, обеспечения учебно-воспитательного процесса, формирования личности гражданина Украины, управления учебным заведением и т.п. Освещаются перспективные направления реализации идей.

Ключевые слова: научно-педагогическое наследие, система, методология, отечественное образование, подбор кадров, самоусовершенствование, концепция.

Marushkevich A.A. THE FUNDAMENTAL IDEAS OF IVAN OHIYENKO – METROPOLITAN ILARION'S SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL LEGACY / Kyiv National University of Taras Shevchenko, Ukraine.

The article deals with the fundamental ideas of Ivan Ohiyenko-Metropolitan Ilarion's scientific-pedagogical legacy concerning methodology of scientific research, providing with educational training process, forming of Ukrainian citizen's personality, administration of educational institution and etc. The prospective ways of realization of the ideas are highlighted.

Key words: scientific-pedagogical legacy, system, methodology, education of this country, personnel recruitment, self-improvement, conception.

Сучасна педагогічна наука і практика потребують опори на те найкраще, що було здійснено вітчизняними ученими та освітянами в минулому задля розквіту науково-педагогічної й освітньої галузі і поповнення вже зробленого результатами нових досягнень, які базуються на врахуванні напрацювань визначних особистостей, у тому числі й Івана Огієнка-митрополита Іларіона.

Основні ідеї науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка базуються на аналізі теоретичних положень його наукового доробку, результатах вивчення архівних джерел із фондів, доступ до яких протягом десятиріч був закритий, документально підтверджених фактах щодо науково-педагогічної творчості, управлінської діяльності в

галузі освіти, наукових зацікавлень ученого, а також розкритті шляхів творчого використання досвіду нашого співвітчизника у сфері рідномовної освітньої політики, змісті дисциплін гуманітарного циклу, соціальній роботі й виховній практиці.

Ідеї Івана Огієнка розглядаються нами з проекцією на їх застосування в практиці роботи вищих навчальних, середніх загальноосвітніх і позанавчальних закладів.

Метою публікації є привернення уваги українських педагогів та науковців до основних ідей визначного вітчизняного вченого, які стосуються організації та проведення наукової роботи, навчання та виховання молоді, управління навчальним закладом.

Завдання публікації: висвітлити основні ідеї Івана Огієнка щодо організації та проведення наукового пошуку, забезпечення навчально-виховного процесу, формування особистості громадянина, управління навчальним закладом; розкрити можливі шляхи їх реалізації.

Із метою висвітлення основних ідей науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка як системи його переконань, поглядів, обґрунтувань ми зацентрували увагу на виявленні необхідної інформації з епістолярної спадщини вченого, вивченні змісту спогадів про нього та виокремлення з них матеріалу щодо методологічних засад його наукових досліджень, усвідомленні особливостей творчої науково-педагогічної діяльності Івана Огієнка періоду еміграції, виділенні поглядів професора стосовно формування особистості громадянина України з числа значних теоретичних обґрунтувань, вилучення з праці “Наука про рідномовні обов’язки” концептуальних положень стосовно освітньої галузі і представлення їх як цілісної концепції, актуальної сьогодні у сфері науково-освітнього життя країни, ознайомленні з його навчальними виданнями задля сприйняття ідей про дидактико-методичне забезпечення рівня викладання та вимог до змісту підручників, навчальних, навчально-методичних і методичних посібників, узагальненні досвіду управлінської роботи Івана Огієнка у вищій школі тощо.

Система його переконань, поглядів, обґрунтувань щодо керівництва освітою, навчання і виховання, які викладені в його опублікованих і неопублікованих працях і позитивно впливають на розв’язання актуальних проблем національної освіти й виховання пронизує зміст творів історико-педагогічного спрямування, шкільних підручників, посібників для учнів, учителів та самоосвіти, методичних розробок у вигляді таблиць та рекомендацій, шкільних молитв, порадників для молоді, посібників для батьків та організаторів недільних шкіл, епістолярій, словники, рецензії, морально-етичні проповіді.

Вважаємо за необхідне зазначити, що зміст науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка становлять науково-дослідний, науково-теоретичний, культурологічний, практико-педагогічний, практико-методичний блоки, які є цінними для розвитку теорії і практики сучасної вітчизняної педагогічної науки.

Методологія наукового пошуку. Іван Огієнко стверджував: “Національна наука – основа духовної культури народу, її найміцніший ґрунт” [2, 133]. У процесі аналізу архівних джерел, науково-довідкової літератури, публікацій вітчизняної та зарубіжної періодики, редагованих Іваном Огієнком журналів “Рідна мова”, “Наша культура”, “Слово істини”, “Віра й культура” та його численних праць було встановлено, що науково-педагогічна діяльність ученого спирається на чітку методологію його наукового пошуку.

На наше переконання, методологія науково-педагогічних досліджень Івана Огієнка має чітку філософську й ідеологічну основу, в основі якої реальні принципи пізнання природи, суспільства і мислення. Вона відрізняється логічною послідовністю і системністю, характеризується комплексним застосуванням методів наукового

дослідження та обґрунтованістю вимог щодо його організації й проведення. Методологічними засадами науково-педагогічної діяльності вченого були обґрунтоване визначення цілей дослідження, оптимальний відбір методів його проведення та джерел для наукового аналізу, об'єктивна оцінка виявленого фактажу, забезпечення ідеологічного спрямування пошуку.

Провідними принципами науково-педагогічних досліджень вченого були об'єктивність, системність, науковість, історизм, причинність і наслідковність, а ефективними методами – орієнтально-історичний, описовий, запозичень, символічний, психологічний, філософський.

Основними напрямками творчої науково-педагогічної діяльності Івана Огієнка є удосконалення педагогічної термінології, особливо рідномовної; підготовка та видання підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, які неодноразово доповнювались і перевидавались в Україні, користуючись популярністю в педагогічних колах; здійснення педагогічного листування (інформативного, консультативного, довідкового; творення педагогічної хроніки з метою аналізу і висвітлення подій науки та освіти в Україні; наукове рецензування, спрямоване на аналіз змісту читанок, букварів, граматики, науково-педагогічних видань; підготовка і видання рідномовних словників.

Особистість педагога в забезпеченні ефективності навчального процесу.

Особистісні якості педагога, за Іваном Огієнком, мають безпосередній вплив на ефективність навчального процесу. Він радив учителям: “Зробіть усе, щоб з дітей вийшли свідомі люди” [3, 3]. Учений, маючи досвід педагогічної діяльності середній школі (комерційна середня школа “Товариства поширення освіти”, гімназія О.М. Стельмашенка, учительська коедукативна семінарія), ВНЗ (Київський університет Св. Володимира, Український народний університет у Києві, Кам'янець-Подільський університет, Варшавський університет, колегія Св. Андрія у Вінніпезі), а також на посаді Міністра освіти і мистецтв в уряді УНР, був переконаний у незаперечному успіхові навчального процесу за умови його забезпечення обдарованими і, одночасно, кваліфікованими особистостями. У працях “Українська культура, автобіографічний хронологічний канві “Моє життя”, документах, зібраних у папці під назвою “Очерк об истории города Брусилова и письма к нему учителей этого города и знакомых об открытии высшего начального училища”, які зберігаються в ЦДАВО України м. Києва, доповідях на педагогічних форумах і зібраннях, листах до визначних постатей української освіти і науки прослідковується поважне ставлення Івана Огієнка до особистості педагога і рівня його майстерності. До важливих якостей наставника в забезпеченні ефективності навчання вчений відносив його вміння спілкуватись з учнями з дотриманням при цьому принципів науковості, доступності, послідовності, систематичності, людяності і правильно використовувати мовний потенціал, а, також, упереджено ставитись до полонізмів та русизмів; його релігійність, яка стимулює розвиток моральних якостей підростаючого покоління; світоглядно-культурологічний рівень, здатність реально оцінювати вчинки учнів, терпимість до їх помилок і упущень, бажання постійного самовдосконалення і самоосвіти.

За Іваном Огієнком, на ефективність навчально-виховного процесу впливає також рівень організації його методичного забезпечення. У працях історико-педагогічного спрямування, підручниках, навчальних і навчально-методичних посібниках, таблицях, коментарях до практичних вправ наявні окреслені ним умови ефективного забезпечення цього процесу. Це вдало підготовлені навчальні видання з матеріалом на основі якого ведуться заняття, диференційовані практичні завдання (контрольні запитання, матеріали для повторення та закріплення вивченого), доцільно розміщені рисунки, таблиці, схеми тощо; виважене ставлення до їхнього змісту: укладання текстів сучасною українською літературною мовою, дотримання синтаксичних правил,

пунктуаційної грамотності, правописних, стилевих норм, застосування академічної термінології, тлумачення невідомих або маловідомих термінів під конкретним текстом, відсутність коректорських, технічних огріхів тощо; добір роздаткового матеріалу, тексти якого представлені кращими зразками художнього слова, виготовлення спеціальних таблиць та інших засобів наочності, які полегшують процес сприйняття, введення в тексти диференційованих завдань, елементів порад, а, також, використання словників, іншої підручної літератури.

Широку обізнаність Івана Огієнка з проблемою науково-методичного забезпечення ефективності навчального процесу засвідчено змістом його рецензій на україномовні підручники, навчальні, навчально-методичні та методичні посібники. У них вченим зацентовано увагу на відповідності навчальних видань віковим, індивідуально-психологічним особливостям молоді. Він радив наповнювати навчальну літературу текстами, прикладами, додатковими завданнями, евристичними запитаннями, які ґрунтуються на місцевому матеріалі.

Формування особистості громадянина України. Формування моральної особистості українця та процес її самовдосконалення в науково-педагогічній спадщині Івана Огієнка пов'язані, перш за все, з подоланням почуття “меншовартості” в молоді, зокрема наших співвітчизників-емігрантів, виробленням у них якостей самодостатніх громадян, які шанують свою батьківщину.

Вагомими є положення праць Івана Огієнка про причини знецінення людини у християнських державах, спричинене виробленою у попередні десятиріччя тенденцією до пошани окремих націй і приниження значимості інших, що вплинуло на розвиток невпевненості в собі і своїх силах багатьох представників українського народу. Ця проблема висвітлена вченим у “Книзі нашого буття на чужині: Бережимо все своє рідне!”, “Наука про рідномовні обов'язки”, “Українська культура”, “Мої проповіді”, “Хвалімо Бога українською мовою” та інших його працях. У них Іван Огієнко відзначив, що настав час, коли “... авторитет окремої людини катастрофічно падає” [2, 170] і охарактеризував засоби педагогічного впливу щодо подолання почуття “меншовартості”. Це історія України, знання якої забезпечує розвиток впевненості в героїчному минулому прашурів та достовірності історичних фактів, подій; географія України з її обґрунтуванням переваг географічного положення нашої держави, її земельних ресурсів та інших природних багатств; українська мова при забезпеченні її популяризації шляхом розповсюдження видань, обговорення україномовних джерел та поширення їх серед співвітчизників, здійснення рідномовного навчання; віра, спричинена переконливими доказами щодо істинності походження та визнана предками, сповідувана високоосвіченим вітчизняним духовенством, втілена в молитвах, які своїм змістом сприяють психолого-педагогічному впливу на рівень моральної досконалості людини.

Учений наголошував на необхідності використання їх у вихованні українських емігрантів, які здебільшого прагнуть долати невпевненість у собі. Однією з причин цього стану він називав “мовне винародовлення”, оскільки молоде покоління за кордоном забуває рідну мову. Це пов'язано з незабезпеченням шкіл наших співвітчизників у необхідній кількості педагогічними кадрами, україномовними виданнями з проблем освіти, навчання та виховання, відсутністю в місцях проживання окремих з них рідномовного середовища.

За Іваном Огієнком, до самовдосконалення людей спонукають такі причини: бажання бути шанованим і визнаним, прагнення свободи, усвідомлення необхідності служити своєму народу. На його думку, на моральний стан простого народу негативно вплинули такі історичні події глибокої давнини, як рабство, інквізиції, жорстокі війни,

колоніалізм, невизначеність у ставленні до результатів своєї праці, соціальний статус, від якого, здебільшого, залежить рівень культури.

На моральне самовдосконалення особистості, за Іваном Огієнком, впливає здоров'я організму, соціальне оточення, зміст виховання, характер організації власної активної діяльності, суспільний лад, наявність прикладу.

Процесу самовдосконалення українця, на думку вченого, сприяє усвідомлення змісту праць Тараса Шевченка, який може бути взірцем морально-досконалої особистості для сучасної молоді. Серед напрямів самовдосконалення особистості Іван Огієнко виділив вироблення вміння прощати, творити добро, жити з совістю, шанобливо ставитись до "обранців-урядовців", дбайливо працювати і поважати працю інших, цінувати досвід визначних особистостей. Учений вважав основними якостями морально-досконалої особистості дисциплінованість душі, бережне ставлення до всього рідного, постійне збагачення свого духовного потенціалу.

Управління навчальним закладом. Сучасники згадують про Івана Огієнка-управлінця таке: "... з самого початку до кінця своєю енергійною працею в університеті завжди давав приклад іншим. Він найраніше з'являвся до університету і чи не останній виходив із нього після праці" [1, 294]. Критерії ефективного управління навчальним закладом у практичній діяльності і теоретичному обґрунтуванні Івана Огієнка є доказом його творчого підходу до виконуваної справи. До них відносимо продуману систему управління ВНЗ, яка включала сенат, професорську раду, раду факультетських старост, господарчу раду та бібліотекарів (всі її складові були єдиним механізмом і взаємозалежали одна від одної); виважений добір педагогічних кадрів для забезпечення навчально-виховного процесу, обов'язковими критеріями якого були національна приналежність, відданість українській національній ідеї, високий рівень володіння українською мовою, час проходження курсів підвищення кваліфікації, досвід педагогічної діяльності, рівень професійної майстерності, розвиненість педагогічного такту, обізнаність з майбутніми обов'язками; стимулювання їхньої роботи, яке полягало у матеріальній підтримці інтелектуальної праці, виплаті зарплати відповідно до професіоналізму, різнорідних заохоченнях, підтримці громадсько-політичної діяльності, пільговому користуванні бібліотечними фондами, сприянні у створенні власних книгозбірень; організація зарахування студентів до ВНЗ, у числі яких були слухачі інших університетів, випускники інститутів, духовних семінарій, середніх технічних закладів, семикласних реальних училищ, гімназій; сприяння науковій та творчій педагогічній діяльності професорсько-викладацького складу, студентів і молодих дослідників; видання наукового збірника (часопису) для публікування результатів їхніх наукових напрацювань і з метою подальшого впровадження нових ідей у лекційне забезпечення читаних дисциплін (завданнями наукових видань, зокрема журналу "Наше життя", було висвітлення проблем наукового характеру з різних галузей знання; публікація матеріалу про культурне життя університету, міста Кам'янець-Подільського та всієї України, акцентування уваги на основних подіях громадського життя); всебічне заохочення і моральна підтримка студентів у громадській та політичній роботі, сприяння співробітництву з ними професорсько-викладацького складу, залучення їх до репетиторства, лекторської діяльності; створення бібліотеки, розрахованої на професорсько-викладацький склад, студентів і молодих дослідників, оптимального забезпечення її функціонування та постійного доукомплектування; активна взаємодія керівника навчального закладу з колективом, його особистий приклад у ставленні до своєї справи, вміння призначати заступників, здатних впроваджувати інновації у навчально-виховний процес, апробувати нові методики навчання і виховання, а також залучати до викладання у ВНЗ відомих в Україні та за її межами фахівців, учених, у практичній діяльності яких пріоритетне значення має творча активність, зосередженість, інноваційність, гнучкість, порядність,

старанність, керуючись при цьому принципами інформованості, виваженості, впевненості, гуманізму.

Перспективні напрями реалізації ідей Івана Огієнка. Творче використання ідей, положень науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка в умовах реформування української системи освіти та виховання набуває актуальності і пояснюється доцільністю. Сферами втілення є, перш за все, дисципліни, які викладаються на факультетах та відділеннях педагогічного спрямування класичних університетів, ВПНЗ України, гуманітарних факультетах.

Курс історії вітчизняної педагогіки розрахований на майбутні учительські кадри (не залежно від обраного ними фаху) та професорсько-викладацький склад ВНЗ. Історико-педагогічні положення наукової спадщини Івана Огієнка містять інформацію, яка базується на архівних джерелах, досліджених свого часу ученим. Це освітня діяльність церковних братств; створення, зміст освіти, наукова діяльність професорсько-викладацького складу Острозької академії; культурно-освітня діяльність Києво-Могилянської академії; культурно-освітні процеси в Почаєвському монастирі; освітня діяльність українського духовенства, князів, гетьманів.

Незаперечною є необхідність обізнаності освітян різних рівнів з курсом історії української літературної мови, викладання якого може забезпечуватись на основі таких праць ученого як “Історія української літературної мови”, “Сучасна українська літературна мова”, “Українська літературна мова. Т.1. Граматичні основи літературної мови”. Іван Огієнко проаналізував у них ряд граматик, підготовлених відомими особистостями Є. Тимченком, О. Курило, Н. Грунським, В. Сімовичем, П. Ковалевим; висвітлив значення словників, укладених Б. Грінченком, М. Уманцем, О. Ізюмовим, М. Калиновичем; читанок, створених за матеріалами, зібраними М. Номисом, І. Рудченком, Б. Грінченком, Ф. Колессою. Учений глибоко дослідив правописні системи, існуючі з найдавніших часів до початку ХХ століття.

Для усіх тих, хто вчить і хто вчиться, важливим є знання з курсу “Основи культури мови”. Він може бути укладеним за положеннями мовознавчих досліджень ученого, у яких аналізується проблема усвідомлення ролі мови як прояву культури і обґрунтовуються шляхи підвищення цієї культури. У їх числі контроль за сказаним, темп і чистота, лексичне багатство, мовний етикет, обізнаність з різномірними джерелами, що стосуються проблеми тощо.

Навчальна дисципліна “Історія України” може суттєво доповнитись матеріалами праць Івана Огієнка “українська культура”, “Наш бій за державність”, “Українська церква під монголами в XIII-XIV століттях”, “Український запорізький скит на Афоні”, “Князь Володимир прийняв православ'я, а не католицизм”, “Костянтин і Мефодій: Їх життя і діяльність”, “Фортеця православ'я на Волині – свята Почаївська Лавра” та іншими, які доповнюють новими фактами і аналітичними роздумами відомості про такі події, як Хмельниччина, Берестейська унія, боротьба на Холмсько-Підляських землях, створення урядів Центральної Ради та УНР. Окремі положення цих праць стосуються освіти, науки, культури, відомостей про визначних українських діячів, які впливали на хід української історії.

Історію українського друкарства як навчальну дисципліну на сьогодні важливо викладати не тільки на факультетах журналістики, а й відділеннях та факультетах педагогічного спрямування, ВПНЗ, оскільки друкарська справа тісно поєднана з освітньою, навчальною та виховною. Праця Івана Огієнка “Історія українського друкарства. Т.1. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв.”, якій передувало більше десяти опублікованих ним досліджень з цієї проблеми, висвітлює факти книгодрукування на волинських, київських, чернігівських, подільських, східно-українських землях нашої країни, а також інших слов'янських

народів. У ній є відомості про визначних людей, які мали вплив на розвиток української освіти, створювали видання для її забезпечення. Це Йоган Гутенберг, Мелетій Смотрицький, Франциско Скорина, Іван Федорович (Федоров), Петро Мстиславець, Петро Могила, Захарій Копистенський, Інокентій Гізель, Микола Бантиш-Коменський та інші.

У нинішніх умовах суспільно-історичного розвитку викладається “Релігієзнавство”. Для забезпечення лекційних викладів цього курсу можуть використовуватись положення праць Івана Огієнка-митрополита Іларіона “Православна віра”, “Поділ єдиної Христової церкви і перші спроби поєднання її”, “Українська Церква за час Руїни”, “Християнство і поганство”, “Любімо свою Православну церкву” тощо. У них детально розглянуті проблеми прийняття і розвитку християнства на Русі, поділу і поєднання церков, впливу українських гетьманів на церковно-історичні процеси, виникнення і функціонування культових споруд, релігійну діяльність українських просвітників.

Важливим є втілення провідних положень щодо виховання та освіти, наявних у науково-педагогічній спадщині Івана Огієнка, у державні документи; врахування його коментарів до своїх праць, які розкривають та інформаційно доповнюють маловідомі сторінки життя окремих історичних постатей, літературних персонажів, уточнюють хід історичних подій та конкретні географічні назви з метою поповнення знань і формування історичної культури педагогів й студентів, коментарі вченого, основані на архівних джерелах, матеріалах стародруків, родинних архівів окремих осіб тощо; широке застосування концепції рідномовних обов’язків Івана Огієнка, методологічною основою якої є положення про розвиток духовної особистості українського громадянина, необхідності врахування національної спрямованості керівництва освітою та забезпечення у всіх її сферах рідномовної політики. Концепція рідномовних обов’язків поєднує в собі логічну систему виховних, навчальних, науково-методичних, управлінських, історико-педагогічних, культурологічних ідей, актуальних в умовах реформування освітньої галузі в Україні. Слідуючи думці професора О. Сербенської, “... важливо не обминати того доброго і цінного, що було створено великим українцем” [4, 171].

Отже, ми висвітлили ідеї Івана Огієнка-митрополита Іларіона як такі, що мають бути донесеними до кожного науковця чи педагога, котрий прагне працювати в напрямі вдосконалення організації науково-педагогічного пошуку та ефективності навчально-виховного процесу, забезпечення якості виховання молоді й управління освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудзій Ю. З життя Кам’янець-Подільського університету // Наша культура. – 1936. – №4 (13). – С. 231-294.
2. Митрополит Іларіон. Мої проповіді. – Вінніпег: Вид. тов. „Волинь”, 1973. – 119 с.
3. Іларіон. Служімо своєму народові! Блаженна людина, що любить народ свій / Слово преосвященнішого архієпископа Холмського і Підляського на III з’їзді деканів дня 10 лютого 1942 року. Скорочений запис секретаря. – Холм, 1942. – С. 17.
4. Сербенська О. Мовна особистість і шляхи її формування в інтерпретації професора Івана Огієнка // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26-27 травня 1992 року) “І. Огієнко. Незабутні імена науки”. – Львів: ЛДУ, 1992. – С. 171-178.